

Η Παιδεία της Θάλασσας

Γιώργος Πρεβελάκης

Ομότιμος Καθηγητής Γεωπολιτικής στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης (Paris 1)

Distinguished Visiting Professor, Hellenic American University

Ο θαλάσσιος παράγων επανέκτησε σημασία μέσα από το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τα περιβαλλοντολογικά θέματα. Παράλληλα, άρχισαν σταδιακά να συνειδητοποιούνται και οι άλλοι τομείς στους οποίους οι θάλασσες και οι ωκεανοί διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο. Σήμερα πολλαπλασιάζονται τα ad hoc συνέδρια και οι δημόσιες εκδηλώσεις. Το 2024 συγκλήθηκε στην Αθήνα η Our Ocean Conference· αμερικανική πρωτοβουλία η οποία είχε ξεκινήσει έντεκα χρόνια πριν. Προσφάτως, στις 9-13 Ιουνίου 2025 έγινε η τρίτη διάσκεψη για τους ωκεανούς του ΟΗΕ στη Νίκαια της Γαλλίας. Πολλές άλλες ήσσονες πρωτοβουλίες εμφανίζονται σταδιακά.

Οι κλιματικές ισορροπίες επηρεάζονται πολλαπλά και αποφασιστικά από όσα συμβαίνουν στις τεράστιες θαλάσσιες μάζες. Οι θάλασσες και οι ωκεανοί δεν συνιστούν απλώς ρυθμιστικό παράγοντα των κλιματικών φαινομένων. Επηρεάζονται από τις αλλαγές τις οποίες προκαλεί η ανθρώπινη δραστηριότητα. Η σχέση είναι αμφίδρομη. Δεν είναι, επομένως, εφικτή η μελέτη για τη σύνδεση ανάμεσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα και το κλίμα, αν δεν εξεταστεί ο διαμεσολαβητικός ρόλος των θαλασσών και των ωκεανών.

Από την Αρχαιότητα οι θάλασσες συνέδεαν τις περιοχές με συμπληρωματικούς πόρους, ως απαραίτητος παράγων για την ανάπτυξη του εμπορίου. Στη Μεσόγειο και, ιδιαιτέρως, στο Αιγαίο γεννήθηκε και οργανώθηκε η μαθητεία στη ναυτοσύνη, η οποία ενισχύθηκε σταδιακά όσο αναπτυσσόταν η τεχνολογία. Μετά την Αναγέννηση, η θάλασσα εισήγαγε τις μεγάλες εξερευνησεις. Ενοποιήθηκε ο κόσμος, εμπεδώθηκε η παγκόσμια ευρωπαϊκή κυριαρχία. Τον 19ο αιώνα, η βιομηχανική επανάσταση επέτρεψε στη ναυτιλία να στηρίζει την πρώτη Παγκοσμιοποίηση. Η εισαγωγή των εμπορευματοκιβωτίων υπήρξε το υπόβαθρο για τη δεύτερη Παγκοσμιοποίηση, του 20ού αιώνα. Οι δραστηριότητες οι οποίες, αμέσως ή εμμέσως, σχετίζονται με τις θάλασσες και τους ωκεανούς απέκτησαν μείζον βάρος μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Τον παρελθόντα Μάρτιο, στη μελέτη του ΟΟΣΑ *The Ocean Economy to 2050* επισημάνθηκε ότι η Οικονομία των Ωκεανών είναι το ταχύτερα αναπτυσσόμενο τμήμα της παγκόσμιας οικονομίας. Μεταξύ 1995-2020 διπλασιάστηκε σε όγκο· πέρασε από 1,3 σε 2,6 τρισεκατομμύρια δολάρια και απασχολεί πολλά εκατομμύρια εργαζομένους.

Η αυξανόμενη οικονομική σημασία της θάλασσας αλλάζει την παγκόσμια ανθρωπογεωγραφία. Επαληθεύεται η πλατωνική εικόνα στην οποία οι άνθρωποι συγκεντρώνονται γύρω από τη θάλασσα, όπως οι βάτραχοι γύρω από τα τέλματα. Γύρω στο 40% του παγκοσμίου πληθυσμού ζει περί τις ακτές, σε απόσταση μικρότερη από 100 χιλιόμετρα. Ένα μεγάλο τμήμα του κατοικεί στις μεγαλουπόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου. Η ραγδαία ανάπτυξη των παραθαλασσίων μεγαλουπόλεων εντείνει τη θαλάσσια ρύπανση η οποία απειλεί τις βιολογικές ισορροπίες. Οι μεγαλουπόλεις αυτές είναι εκτεθειμένες και σε σημαντικούς κινδύνους, όπως η άνοδος της στάθμης των θαλασσών και τα τσουνάμι.

Οι θάλασσες και οι ωκεανοί εξελίσσονται σε ιδιαιτέρως σημαντικό γεωοικονομικό και γεωπολιτικό διακύβευμα. Οι πρόοδοι της τεχνολογίας επιτρέπουν την αξιοποίηση των φυσικών πόρων στον βυθό, στον όγκο και στην επιφάνεια των θαλασσών, ενώ στο παρελθόν μόνον η αλιεία παρέπεμπε σε ανάλογες δραστηριότητες. Σήμερα η διαφορά ανάμεσα στους εδαφικούς και τους θαλασσίους πόρους

έχει αμβλυνθεί. Δεν υφίσταται, επί παραδείγματι, σημαντική διαφορά ανάμεσα στην εξόρυξη υδρογονανθράκων από την ξηρά ή από τον θαλάσσιο βυθό. Ένα μεγάλο και συνεχώς αυξανόμενο τμήμα του βυθού λειτουργεί όπως οι εδαφικές εκτάσεις. Επιπλέον, στους πόρους του βυθού, της υφαλοκρηπίδας, προστίθενται οι πόροι της υγρής μάζας, της ΑΟΖ, πολλαπλασιάζοντας το θαλάσσιο οικονομικό δυναμικό.

Παλαιά οι θαλάσσιες ροές αφορούσαν κυρίως τη ναυτιλία. Σήμερα οι θάλασσες και οι ωκεανοί φιλοξενούν δίκτυα τα οποία εξασφαλίζουν ζωτικές ενεργειακές και πληροφοριακές υποδομές. Τα δίκτυα αυτά είναι ευάλωτα, όπως έδειξε η καταστροφή του Nord Stream την 26η Σεπτεμβρίου 2022 κάτω από τη Βαλτική Θάλασσα. Οι συνέπειες από τέτοιες εξελίξεις μπορεί να είναι μη υπολογίσιμες. Η «εδαφοποίηση» της θάλασσας, δηλαδή η σύγκλιση με την οικονομική λειτουργία των εδαφών, εισάγει στον θαλάσσιο χώρο αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις οι οποίες στο παρελθόν αφορούσαν μόνον τον χερσαίο. Το Δίκαιο αντανακλά τις αλλαγές αυτές. Με τις συνθήκες της Βεσπφαλίας εγκαθιδρύθηκε το εδαφικό Διεθνές Δίκαιο. Τρεις και πλέον αιώνες κατόπιν, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS) το επεξέτεινε στον θαλάσσιο χώρο. Η αντιπαραθεση ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία είναι εν πολλοίς αποτέλεσμα της εδαφοποίησης των θαλασσιών εκτάσεων οι οποίες παλαιά συνέδεαν τον ελληνικό με τον μικρασιατικό χώρο. Σήμερα οι θάλασσες, από σύνδεσμος, έχουν καταστεί πεδίο έντασης.

Η τεχνολογία έχει ενισχύσει τον ιστορικό στρατηγικό ρόλο του θαλασσιού παράγοντα, τον οποίο θεωρητικοποίησε ο Alfred Thayer Mahan (1840–1914) στο έργο του *Η επίδραση της θάλασσας ισχύος στην Ιστορία*. Ο σημερινός αγώνας δρόμου των ναυτικών εξοπλισμών αποτελεί σαφέστατη ένδειξη ως προς τη σημασία των θαλασσών και των ωκεανών για την ισχύ των εθνών. Παραλλήλως τα στρατηγικά δεδομένα αλλάζουν συνεχώς. Ο πόλεμος στην Ουκρανία ανέδειξε τη δύναμη της καινοτομίας. Αν και χωρίς ναυτικές δυνάμεις, οι Ουκρανοί ακινητοποίησαν τον ρωσικό στόλο της Μαύρης Θάλασσας. Το σύγχρονο βεληνεκές των πυραύλων και τα νέα όπλα καθιστούν τις κλειστές θάλασσες παγίδα για τις περιβάλλουσες χώρες και τους στόλους τους. Πρόκειται για εξέλιξη η οποία προβληματίζει και την Ελλάδα.

Τέλος, η πυρηνική αποτροπή είναι κατ'εξοχήν θαλάσσια. Καμία προληπτική (preemptive) επίθεση δεν μπορεί να εξουδετερώσει τα υποβρύχια με πυρηνικό εξοπλισμό, τα οποία κρύβονται στα βάθη των ωκεανών, έτοιμα να ανταποδώσουν ακόμη και τα πιο σαρωτικά πλήγματα.

Η διαγραμματική αυτή αναφορά στους τομείς που αφορούν τις θάλασσες και τους ωκεανούς συμπληρώνεται από την παρατήρηση ότι πίσω από την ετερογένεια διαγράφεται η διασύνδεση και η αλληλοεξάρτηση μεταξύ τους. Περιβάλλον, Οικονομία, Γεωπολιτική και Γεωστρατηγική αλληλοδιαπλέκονται στον θαλάσσιο χώρο.

Η αλληλουχία αυτή εκτυλίσσεται σε ένα πεδίο, κατά το μεγαλύτερο μέρος άγνωστο στην επιστήμη, καθώς είναι το έσχατο σύνορο στην εξερεύνηση του πλανήτη μας. Στα βάθη όπου δεν έχουν προσεγγίσει οι άνθρωποι κρύβονται άγνωστοι ακόμη οργανισμοί. Η επιστημονική έρευνα μπορεί να προχωρήσει σε μεγάλες ανακαλύψεις, διεισδύοντας βαθύτερα στις θαλάσσιες αβύσσους.

Πρόκειται, επίσης, για το τμήμα του πλανήτη, το οποίο διέπεται από τη μέγιστη αναρχία. Ο έλεγχος των θαλασσών από τα κράτη ασκείται μόνον στις θαλάσσιες ζώνες τις οποίες ορίζει η UNCLOS. Οι θαλάσσιες αυτές εκτάσεις είναι συχνά δυσανάλογα εκτεταμένες σε σχέση με τις δυνατότητες των κρατών. Η Γαλλία, επί παραδείγματι, δυσκολεύεται να αστυνομεύσει τον εκτεταμένο θαλάσσιο χώρο της, δεύτερο σε μέγεθος μετά τις ΗΠΑ. Οι κατά πολύ ευρύτερες θαλάσσιες εκτάσεις οι οποίες εκφεύγουν από τον κρατικό έλεγχο επαφίενται στις προσπάθειες της Διεθνούς Κοινότητας-καταφανώς ανεπαρκείς. Στις τεράστιες υδάτινες εκτάσεις κυκλοφορούν πειρατές, ασκείται άγρια

εκμετάλλευση των ανθρώπων και διεξάγεται εκτεταμένη παράνομη αλιεία. Υπολογίζεται ότι το τρίτο των αλιευμάτων προέρχεται από παράνομες δραστηριότητες.

Η θεματική των θαλασσών και των ωκεανών οφείλει να αποκτήσει αυτονομία- δηλαδή, να μη προσκολλάται αποσπασματικά στις προβληματικές του παγκοσμίου επιστημονικού και πολιτικού διαλόγου. Η γεωγραφική προσέγγιση, με τον σύνθετο χαρακτήρα της, προσφέρεται για ένα τέτοιο εγχείρημα. Άλλωστε, έχει επανέλθει το ενδιαφέρον στον γεωγραφικό παράγοντα τον οποίο, κατά την ανόδο της Παγκοσμιοποίησης, οι ιδεολογικές προσεγγίσεις είχαν απωθήσει από το παγκόσμιο ενδιαφέρον. Ξεσπούν κρίσεις στα διάφορα στενά/chocking points, όπως οι επιθέσεις των Χούτις στην Ερυθρά Θάλασσα, οι απειλές του Ιράν να κλείσει τα στενά του Ορμούζ, τα ατυχήματα στη διώρυγα του Σουέζ και οι τριβές γύρω από τη διώρυγα του Παναμά. Οι ελληνοτουρκικές εντάσεις στο Αιγαίο δεν είναι άσχετες με τον έλεγχο του περάσματος από τη Μαύρη Θάλασσα στην Μεσόγειο. Το Αιγαίο λειτουργεί ως ωινεί προέκταση των τουρκικών Στενών τα οποία θα μπορούσε να παρακάμψει ένας ελληνοβουλγαρικός διάδρομος.

Οι θάλασσες και οι ωκεανοί οφείλουν να καταστούν ενιαίο ερευνητικό και διδακτικό αντικείμενο, οργανωμένο και δομημένο γύρω από τη γεωγραφική προσέγγιση. Στη Γαλλία έχει ήδη εισαχθεί η θαλασσινή προβληματική στην εκπαίδευση και στη διαμόρφωση πανεπιστημιακών και ερευνητικών προγραμμάτων τα οποία αντιμετωπίζουν τις θάλασσες και τους ωκεανούς σφαιρικά και ενιαία. Οι Εφηρμοσμένοι Γαλλο-ελληνικοί Διάλογοι στις 7 Μαΐου 2025, με θέμα Η Παιδεία της Θάλασσας, επέτρεψαν την ανταλλαγή εμπειριών ανάμεσα σε Έλληνες και Γάλλους επιστήμονες, εκπαιδευτικούς και στελέχη των εκατέρωθεν Υπουργείων Παιδείας (<https://dialogues-francohelleniques-appliques.com/parisi-2025-h-paideia-ths-thalassas/programma>).

Οι εξελίξεις της εποχής Τραμπ II θέτουν νέα ζητήματα και στον τομέα των θαλασσών και των ωκεανών. Ποιες συνέπειες μπορεί να έχει η τάση για απο-παγκοσμιοποίηση και η συγκρότηση μεγάλων περιφερειακών συγκροτημάτων ως προς τις θαλάσσιες μεταφορές; Πώς θα επηρεαστεί η ισορροπία ανάμεσα στην ξηρά και τη θάλασσα; Επιστρέφουμε σε μια περισσότερο εδαφική πραγματικότητα; Μετά από το εντυπωσιακό άνοιγμα στη θάλασσα κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, μήπως το ιστορικο-γεωγραφικό εκκρεμές κινείται προς την εσωστρέφεια των ηπείρων; Η αμφισβήτηση του ατλαντικού δεσμού, η μετατόπιση του οικονομικού βάρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα ανατολικά, ο επανεξοπλισμός της Γερμανίας, η διαφαινόμενη επιστροφή της Ρωσίας στην ευρωπαϊκή (γεω)πολιτική διαγράφουν μια ηπειρωτική στροφή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι εξελίξεις αυτές δεν ευνοούν τις μεσογειακές χώρες εν γένει και, ειδικότερα, την Ελλάδα. Προδιαγράφουν ενδεχομένως μια ιδεολογική στροφή της Ευρώπης προς αυταρχικά πρότυπα.

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι τα θεμέλια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έχουν κλονιστεί από τα νέα δεδομένα. Ούτε η Ευρωπαϊκή Ένωση ούτε η αμερικανική προστασία θεωρούνται πλέον ασφαλείς εγγυήσεις. Μετά από τις δεκαετίες της παθητικής εξωτερικής πολιτικής κατά τις οποίες « Άλλοι σκέπτονται για εμάς », χρειάζεται να επινοήσουμε μια αυτόνομη στρατηγική. Η στρατηγική αυτή οφείλει να αξιοποιήσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του Ελληνισμού, τα οποία μπορούν να συναρθρωθούν με τις μεγάλες διεθνείς προκλήσεις. Οι ελληνικές θάλασσες είναι κομβικό στοιχείο στο νέο « Μέγα Παίγνιο » το οποίο αφορά τους δρόμους που συνδέουν τα καταναλωτικά κέντρα της Δύσης με τα παραγωγικά κέντρα της Ανατολής· την αντιπαράθεση ανάμεσα στην κινεζική Belt and Road Initiative και τον αμερικανικό India-Middle East-Europe Economic Corridor.

Η πολλαπλή σχέση μας με την θάλασσα εντάσσεται αναμφίβολα στη νέα στρατηγική. Μετά από δεκαετίες όπου η επίσημη Ελλάδα, απορροφημένη από την προσοδοθηρία των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων, έστρεψε τα νώτα στην θάλασσα, είναι καιρός για μια ριζική πολιτισμική ρήξη. Απέναντι στην εσωστρέφεια, τον παρασιτισμό και τον ελλαδοκεντρισμό, η Παιδεία της Θάλασσας συνιστά ελπίδα και διέξοδο.